

LUND UNIVERSITY

Den gudomliga vedergällningen

Dunér, David

Published in:
Svenska Linnésällskapets årsskrift

2022

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Dunér, D. (2022). Den gudomliga vedergällningen. *Svenska Linnésällskapets årsskrift*, 2022, 133-137.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Ospecificerad

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Smärre meddelanden

Recensioner och anmälningar

Linneana

DEN GUDOMLIGA VEDERGÄLLNINGEN. I Såanäs i Stenbrohults socken i Småland fanns det en man vid namn Jacob som levde illa med sin hustru. Då hon en julhelg i min ungdom, berättar Linné, skulle gå över isen till kyrkan faller hon igenom. I en kvarts timme håller hon sig fast med händerna vid iskanten och ropar efter hjälp. Mannen står vid stranden och ser på och sade sig inte våga sig ut på isen ”ty han miste henne gärna.” (158) Och hon drunknar. Fem år senare begynner fingrar på Jacob att ruttna, med vilka han hade kunnat ha hjälpt sin hustru, varav han sedan dör. En annan av Linnés uppteckningar handlar om en greve Cronhielm som möter en bonde på isen, som råkar köra på hans släde. Greven slår honom i huvudet så att han dör. Några år senare reser greven samma väg över isen, och just på samma ställe som bonden blivit ihjälslagen kör han ner i en vråk. Greven ropar: ”Jag ser Guds hämnd på detta stället” (81) – och drunknar.

Nemesis divina, den gudomliga vedergällningen, drabbar den onda och lastbara människan förr eller senare. ”När Gud begynner göra räkenskap med oss, dör den ena efter den andra” (39), antecknar Linné i sin egenartade skrift om människans mörkersidor. De samlade anteckningarna om den gudomliga vedergällningen bär titeln *Nemesis divina*, syftande på hämndgudinnan Nemesis, dotter till natten, Nyx. Nemesis kom i den grekiska mytologin att personifiera gudarnas vrede över människornas självhävdelse. Linnés *Nemesis divina*. *Den gudomliga vedergällningen* (Svenska Akademien, 2022) har nu kommit ut i nyttgåva i Svenska Akademiens klassikerserie med förord av Peter Englund och urval, inledning, kommentarer och ordförklaringar av Gunnar Broberg. Detta blev det sista Broberg hann slutföra innan ödet hastigt ryckte bort honom våren 2022. Han kom aldrig att se den i tryck. Men som kanske ingen annan skrift passade den Brobergs forskarsinne: det aforistiska, episodiska, den personliga erfarenheten och människans utsatthet i tiden. Svenska Akademiens utgåva baseras på Elis Malmeströms och Telemak Fredbärjs standardutgåva från 1968. *Nemesis divina* finns sedan tidigare

i översättningar till tyska, franska, nederländska och i en utförligt kommenterad engelsk utgåva av Michael J. Petry från 2001. En finsk översättning gavs dessutom ut härom året, *Jumalan kosto* (2021). Linnés *Nemesis divina* är, som Englund kallar den i sitt förord, ett ovanligt exempel på ”hemliglitteratur”, där människans skuggsidor kommer fram i ljuset och låter läsaren blicka in i det fördolda.

Detta märkliga verk, vari blomsterkungen lämnar 1700-talets ljusa, lekfulla rokokko och ger sig in i människans mörker, var aldrig tänkt att komma fram till allmän beskådan. Verket som är oavslutat – i huvudsak fyllt av exempel som han samlade i slutet av sitt liv från 1765 fram till sin död – ett samlande av anteckningar som i själva verket aldrig kan bli avslutat. Människans mörker är bottenlöst. Exempelen sträcker sig ner i antiken, ner till hans barndom i Stenbrohult. Verket tillägnades hans ende son, Carl von Linné den yngre, för dennes uppbyggelse: ”Du är kommen i en värld, den du icke känner. Du ser intet världen, men undrar på hans prakt. Du ser allt gå confust, som [om] ingen såget, hördet. Du ser de vackraste liljor kvävas av ogräs. Men här bor en rättvis Gud, som gör varjo rätt.” (5) Lev oförvitligt, gudomen är nära!

Det är inte den Linné som vi vanligtvis känner som träder fram i dessa anteckningar, blomsterkungen som vandrar genom prunkande, solbelysta sommarängar och fagra lundar och hänförs över skapargudens förunderliga visdom och godhet och som fyller världen med en så underbar rikedom av livsformer. I *Nemesis divina* ser vi en annan Linné som grubblande träder in i mörkret, omoralen, ondskan och döden. Alltjämt är det Linné, skolastikern, som vill finna ordningen, mönstret i verkligheten. Det är barocktänkaren Linné som söker analogier och samband mellan tingen. Men anteckningarna bär även spår av en smålänning uppvuxen i folktrons föreställningsvärld, en verklighet befolkad av gaster och spöken. Inte minst är det ett verk av den djupt religiöse Linné som ser den straffande gammaltestamentliga guden på ryggen och följer i hans spår. Som Broberg uttrycker det, det är ett verk som vilar på en religiös grundsyn med rötterna ”i ortodoxins hårt tuktade träd.” (xxvi) Det är den gammaltestamentliga vedergällningen, inte den nytestamentliga nåden och frälsningen som är hans religion. Aldrig talar han om Jesus, Luther och livet efter döden.

I *Nemesis divina* vänder Linné blicken från blommornas ståndare och pistiller och ser in i människans dunklaste vrår, in i hennes inre, själsliga, moraliska liv. Han kartlägger och examinerar hennes inre egenskaper, inte hennes yttre karaktärer. Linné kallade sin metod för en ”Theologia experimentalis”, en

teologi efter erfarenheten, att Gud märker och vet allt och glömmet intet. Såsom man i naturen kan finna tecken på Guds försyn, kan man bland människornas öde finna liknande exempel. Som Gunnar Broberg uttrycker det: ”*Nemesis divina* är ett stort herbarium med pressade människoöden eller ett florilegium av allsköns mänskliga laster.” (xiii)

Världen bär på tecken, på förebud och varsel. Linné skriver:

Man påstår att varsel i allmänhet inte förekommer. Att drömmar inte förutsäger något är alla ense om. Då jag för min del drömmer om döda, begravningar och lik, råkar jag emellertid följande dag alltid i vrede, vilket jag redan fem gånger har iakttagit, och det slår ej fel. I dag på morgonen drömde jag om begravning hemma. Jag ansåg att ett vredesutbrott förestod. Jag aktade mig därför noga för vrede. Men vid middagstiden blev jag våldsamt uppretad på min hustru, som svarade mig näsvist och försmädligt. 1765 nov. 15. (42)

Vetenskapsmannen Linné finner många exempel på varsel och spöken. Professor Dahlmans dotter låg dödssjuk. Om natten kring tolvslaget spökade det i kammaren där Linnés döttrar låg och sov, stolarna drogs fram och tillbaka, sängkläder drogs av, det krefsades på sängen. ”De skrika och rädas.” (36) Klockan sex på morgon får de veta att mademoiselle Dahlman dött klockan tolv på natten. Då Löfling skulle resa till Spanien, snavade han vid avskedet och kom aldrig tillbaka. Samma sak hände med Forsskål.

Det är moralisten Linné som examinerar människans laster. En genomgående sida i det mörker som Linné ser, är den moraliska uppluckringen, särskilt utomäktenskapliga förbindelser, kvinnors och mäns lössläpphet. Sexuallsystemets uppfinnare tänker på sex, nästan kittlas av de intima sängkammarhistorierna. Blandat med förfäran beskriver han ekivoka och pikanta utomäktenskapliga affärer. Han berättar om en landshövding Hökerstedt som uppvaktar sin vackra husjungfru, vilken till slut lovar att komma till honom nästa natt. En vän till Hökerstedt gör visit, får se flickan och ber landshövdingen avstå henne den natten eftersom han kunde få alla andra nätter. De byter kammare. Jungfrun beklagar sig emellertid för frun i huset, som svarar att hon ska hjälpa henne och går i hennes ställe varvid hon tror sig då lägga sig i sin mans säng, men märker för sent att det inte var hennes man. Gästen blev således fruns älskare och landshövdingens rival. Bakom historierna ser vi också kvinnors ofrihet, förtryck, utsatthet och sexuellt utnyttjande, ensamma kvinnor med barn utanför äktenskapet. En bonde i Danmarks socken var elak

mot sin hustru och slog henne ofta i huvudet, så att "hon blev fjollig" (103) resten av sitt liv. En skandal i tiden var Greta Benzelia, gift med bibliotekarien Norrelius, som drabbas av hämnnden för det som hennes föräldrar hade gjort: "Vad svinet förbrutit får smågrisarna umgälla" (63), skriver Linné. Benzelia går ut på nätterna med studenterna, inleder en skilsmässoprocess, blir utnyttjad, får stryk och lever i misär.

Nemesis divina är en samhällsspegel. Här figurerar landshövdingar, överstar, fältskärer, professorer, pastorskor, murare, bönder, gruvdrängar och tobaksspinnaregesäller. Uppsalas hemliga akademiska liv blottläggs. En professor i grekiska Buscagrius citerade fel, blir melankolisk och dör efter två år. Vi möter Linnés familj och hushåll: trädgårdsmästaren Broberg stjälar lökar och pigan Maja Hierpe reser hem till sin moders begravning, smittas av fläckfebern och dör. Vi träder in i 1700-talets samhälle och verklighet, en brutal tid med våld, brott, misshandel, krig, sjukdomar och orättvisor, som vittnar om sociala förhållande, de politiska intrigerna mellan mössor och hattar, kriget med ryssen, akademiska gräl och skvaller. Vår tids gängkriminalitet och kvinnoförtryck framstår som en sörgårdsidyll i jämförelse med den verklighet i vilken 1700-talets människor levde. Ett samhälle präglad att våld och brutal död. Halshuggningar och brutala mord står som spön i backen. Åtskilliga får bida sin tid på Marstrands fästning. Andra går fria, tror vi först, men hämnnden kommer ifatt dem. Linnés nemesis är på sätt och vis en samhällskritik, en kritik av det omoraliska levernet, av girigheten, ondskan och ojämlikheten. "Fattigdomen saknar mycket, girigheten allt" (21), skriver han. "Tänk på den arma slaven, som arbetar för dig medan du sover. Han plöjer åkren, du skär. Du säger: 'Det är min gård, jag kan göra och låta.' Jag säger: 'Ditt är intet, Gud [har] lånt dig allt.'" (41)

Olyckorna slår inte blint. Frågan är bara hur händelserna ska uttolkas. Som i fallet med hovkvartermästaren Asp, en rik och god hushållare, men som faller ur vagnen och får slag i huvudet, gör konkurs, dottern dör i kopporna och sonen får lungshot. "Då Gud vill straffa, stöta alla olyckor till. Så att nu 1769 kom Guds dom över det huset. Vad de gjort fick jag ej veta. Gud dömer ej utan orsak, det vet jag." (61) En baron Yxkull bänder upp en gravkista, siktar jorden mellan sina fingrar för att finna ringar och guld. Linné skriver: "Påföljden får eftervärlden se ... Giss på hur det går." (169) Linné försöker förena den fria viljan med ett oundvikligt öde. Människan har en fri vilja, men om hon missbrukar den och inte straffas av en jordisk domare, "så ordnar Gud, som sett och hört allt, naturen så, att hon drabbas av det oundvikliga ödet." (25)

I *Nemesis divina* bevittnar vi Linnés uppgörelse med världens grymhet, ondska och omoral, vi blickar in i hans tankeprocesser, hur han bearbetar sina ilande tankar, försöker förstå det till synes meningslösa. Märkt av mörkt, tärande grubbel, är den åldrade Linnés anteckningar en uppgörelse med den meningslösa ondskan och döden. Det måste finnas en högre mening. Allt kan inte bara försvinna utan mening. Varför sker det onda? Varför tillåter Gud detta? Om Gud är allsmäktig och allgod, varför tillåter han då ondska, olyckor, omoral och orättvisor i världen? Varför går den brottslige fri, medan den gudfruktige plågas av olyckor. Linné kunde se den obegripliga ondskan omkring sig mord, misshandel, död, synd, olyckor, naturkatastrofer som eldsvådor och jordbävningen i Lissabon som uppbragte hans tid. Det måste ha en mening.

Det är således det klassiska teodicéproblem som Linné ställs inför. I *Nemesis divina* försöker han hitta meningen med allt detta. De till synes slumpartade händelserna har i själva verket mening. Det finns en gudomlig rättvisa och en allsmäktig och rättvis Gud som ser och hör allt. Guds försyn råder i världen. Det är bara vi människors oförmåga att se det som Gud ser. Människorna dömer efter vad de ser, men Gud är allvetande. Det är detta mönster som Linné försöker finna, hur den gudomliga vedergällningen och rättvisan till slut kommer ikapp den syndiga, brottsliga människan. Inget sker av en slump. Det finns en mening med allt som sker. Det finns en ordning i världen.

Nemesis divina innehåller mycket få lyckliga exempel. Egentligen det enda handlar om kornetten Johan Gyllenborg som benådar en rysk kapten som flyr ur en brinnande lada. Några år senare blir Gyllenborg tillfångatagen, omhändertas och vårdas av samme ryss för att han räddade honom från branden. Det goda var inget problem. I en värld med en allgod och allsmäktig Gud var goda handlingar som återgäldas med godhet enligt Skaparens vilja. *Nemesis divina* framstår vid första ögonkastet, med alla sina exempel på grymhet och lidande, som utslag av en misantropisk, svartsynt och pessimistisk världsbild. Linné rungar sina förkastelsesdomar över människans högmod: "Du har uppstått ur en droppe av den skummande, avskyvärda kättjan. Du har trätt ut i livet genom den otäcka öppningen mellan exkrement och urin." Du är en "säck med träck." (51) Men samtidigt förmedlar *Nemesis divina* i själva verket en optimistisk världsåskådning, att det finns en "ordning i röran och därmed rättvisa", som Broberg uttrycker det (xxv). Det finns ett optimistiskt budskap i pessimismen, ett ljus i mörkret.